

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-666X/2018-1-59-20>

УДК 334.732.2

Волкова О.Г.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри фінансів,

Одеський національний економічний університет

ПРОБЛЕМАТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАЛІКУ ЗУСТРІЧНИХ ВИМОГ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена питанню заліку зустрічних вимог у зовнішньоекономічних операціях та його ролі у забезпеченні повноти надходження валютної виручки за експортними угодами. За результатами дослідження встановлено, що залік зустрічних вимог впливає на стан розрахунків та рівень надходжень валютної виручки за експортно-імпортними операціями, внаслідок чого він виступає інструментом впливу на рівень валютних надходжень до країни. Визначено основні проблеми застосування заліку зустрічних вимог за зовнішньоекономічними контрактами суб'єктами господарювання України, надано рекомендації щодо умов його регулювання, що полягають у встановленні заборони заліку зустрічних вимог між пов'язаними господарюючими суб'єктами, за зовнішньоекономічними угодами, укладеними з нерезидентами, зареєстрованими в офшорних зонах; наданні права суб'єктам господарювання здійснювати залік зустрічних вимог зі сплатою певного дисконту від суми заліку на користь держави.

Ключові слова: валютні розрахунки, форми розрахунків, залік зустрічних вимог, надходження валютної виручки, розрахунки за зовнішньоекономічними контрактами.

Статья посвящена вопросу зачета встречных требований во внешнеэкономических операциях и его роли в обеспечении полноты поступления валютной выручки по экспортным соглашениям. По результатам исследования установлено, что зачет встречных требований влияет на состояние расчетов и уровень поступлений валютной выручки по экспортно-импортным операциям, вследствие чего он выступает инструментом влияния на уровень валютных поступлений в страну. Определены основные проблемы применения зачета встречных требований по внешнеэкономическим контрактам субъектами хозяйствования Украины, представлены рекомендации по условиям его регулирования, которые заключаются в установлении запрета зачета встречных требований между связанными хозяйствующими субъектами, по внешнеэкономическим соглашениям, заключенным с нерезидентами, зарегистрированным в офшорных зонах; предоставлению права субъектам хозяйствования осуществлять зачет встречных требований с уплатой определенного дисконта от суммы зачета в пользу государства.

Ключевые слова: валютные расчеты, формы расчетов, зачет встречных требований, поступления валютной выручки, расчеты по внешнеэкономическим контрактам.

Volkova O.G. PROBLEM OF APPLICATION OF COUNTERCLAIMS IN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE

It is generally accepted to consider counterclaims as a form of settlement for foreign economic contracts, which serves as a guarantee of proper payment for goods and services and affects the value of the latter. At the same time, counterclaiming affects the state of payments and the level of revenues from foreign exchange earnings for export-import transactions, as a result of which it serves as an instrument for influencing the level of foreign exchange earnings in the country. For Ukraine, the problem of applying a set of counterclaims for foreign economic operations is connected with the issue of withdrawal from the capital of the country through the non-return of export revenues under foreign economic contracts. Settlement of counterclaims in foreign economic transactions affects the volumes and structure of financial flows of participants in these operations, in particular on the volume of foreign exchange earnings and expenses. For a country with a deficit of foreign

trade balance, any reduction in the volume of foreign exchange earnings is an additional factor in the devaluation pressure on the national currency. Today, the scope of application of counterclaims is limited to intrastate-national operations. The prohibition by the state of offsetting counterclaims in the foreign economic sphere is a protective mechanism of the foreign exchange market and one of the forms of ensuring timely and complete return of foreign exchange earnings on foreign economic contracts, a tool to prevent the illegal outflow of capital. At the same time, the existing negative dynamics of non-residents' indebtedness in foreign economic operations shows that the existing system of prohibitions and restrictions in the field of currency settlements is not sufficiently effective. The prohibition of offsetting of counterclaims limits the rights of economic entities to implement their own settlement policy and adversely affects their economic activity. In this connection it is proposed to establish a prohibition of offsetting counter claims between related economic entities, in accordance with foreign economic agreements concluded with non-residents registered in offshore areas. To empower business entities to make counterclaims with payment of a certain discount from the amount of credit in favor of the state.

Key words: *currency settlements, forms of settlements, counterclaims, receipts of foreign exchange earnings, settlements under foreign economic contracts.*

Постановка проблеми. Загальноприйнятим є розгляд заліку зустрічних вимог як форми розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами, що виступає гарантією належної оплати за товари й послуги та впливає на вартість останніх. Водночас залік зустрічних вимог впливає на стан розрахунків та рівень надходжень валютної виручки за експортно-імпортними операціями, внаслідок чого він виступає інструментом впливу на рівень валютних надходжень до країни.

З огляду на тіньові процеси та девальваційний тиск на національну валюту, які мають місце в Україні, особливої актуальності набуває проблематика ефективності застосування заліку зустрічних вимог у зовнішньоекономічній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню форм міжнародних розрахунків присвячені праці таких науковців, як Л. Носач [1], К. Величко [2], Д. Харко [3]. При цьому дослідження здійснюються більшою мірою на рівні суб'єктів господарювання, а саме акцентується увага на виборі оптимальної для останніх форми платежів за господарськими операціями. Водночас застосування заліку зустрічних вимог пов'язане з проблематикою повернення валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами та впливу капіталу за кордон. За таких умов необхідними є додаткові дослідження макроекономічних ефектів від застосування заліку зустрічних вимог за експортно-імпортними операціями та аналіз особливостей його використання в сучасних умовах.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей використання заліку зустрічних вимог у зовнішньоекономічній діяльності суб'єктів господарювання в сучасних умовах та розробці заходів підвищення ефективності його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні розрахунки розглядають як систему платежів за зобов'язаннями, які виникають під час здійснення економічними агентами зовнішньоекономічної діяльності. Основними формами цих розрахунків є акредитив, банківський переказ, інкасо, чеки, векселі. Водночас суб'єктами господарювання в розрахунках за зовнішньоекономічними угодами активно використовується така специфічна форма, як залік зустрічних вимог, внаслідок чого іноземна валюта за експортними операціями не перераховується на рахунки експортерів.

З огляду на те, що валютна виручка за експортними операціями є основним каналом надходження іноземної валюти до країни, вона виступає об'єктом державного валютного регулювання. Так, Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 року № 185 встановлено, що виручка резидентів в іноземній валюті від експорту продукції підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у строки виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 180 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) такої продукції,

що експортується, а в разі експорту робіт, транспортних послуг – з моменту підписання акта чи іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання транспортних послуг [3]. Відповідно до статті 4 зазначеного Закону порушення резидентами строків розрахунків у сфері ЗЕД приводить до стягнення пені з останніх, незважаючи на те, що порушення строків розрахунків відбувається з боку нерезидентів, що є іноземними партнерами за зовнішньоекономічними угодами.

Крім безпосереднього перерахування виручки за поставлені товари та послуги за зовнішньоекономічними операціями, одним зі способів припинення зобов'язання щодо оплати експортованих товарів та послуг є залік зустрічних вимог. Зустрічними вважаються такі взаємні зобов'язання за зовнішньоекономічними операціями між резидентом та нерезидентом, які є однорідними; строк виконання за якими настав або не встановлений, або визначений моментом пред'явлення вимоги; між сторонами яких відсутній спір за цими операціями.

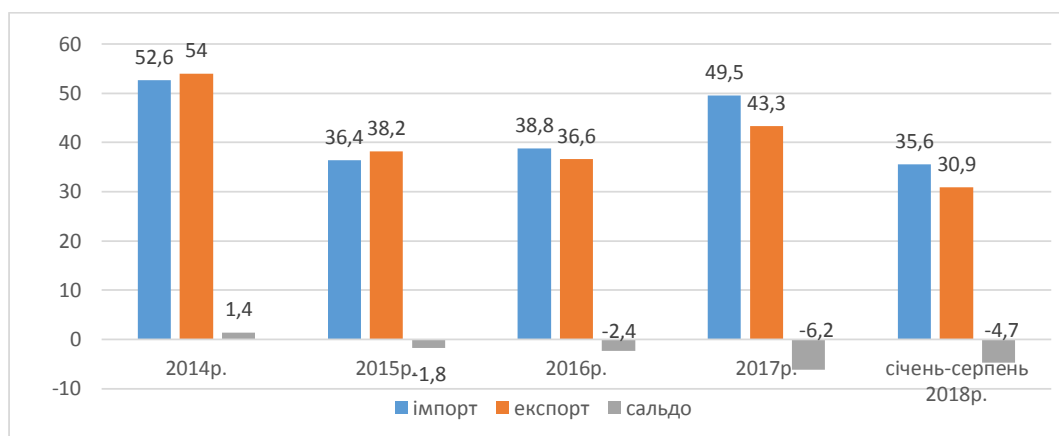
В результаті заліку зустрічних вимог експортна та імпортна операції з поставки товарів (послуг) знімаються з валютного контролю. З практичної точки зору це означає відсутність надходжень іноземної валюти на

рахунки суб'єктів господарювання за експортовані товари (послуги).

На фоні скорочення загальних обсягів експорту товарів та послуг (за винятком 2017 року) та дисбалансу між обсягами експорту та імпорту для України залишається актуальним питання забезпечення надійних джерел надходження іноземної валюти (рис. 1).

Проблему дефіциту іноземної валюти в державі посилює заборгованість за валютними операціями. Так, про відтік валютних коштів за межі України шляхом здійснення експортно-імпортних операцій свідчать показники заборгованості по розрахунках між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності. Зокрема, з 2016 року до I кварталу 2018 року сума заборгованості нерезидентів (суб'єктів господарювання) перед резидентами (суб'єктами господарювання України) за експортними операціями зросла в 2,1 рази, склавши 117,7 млрд. грн. [5]. Згідно з експертними оцінками сума неповернутої валютної виручки найбільшого експортно орієнтованого сьогодні сектору національної економіки, а саме аграрного сектору, за 2014–2016 роки становить 3–3,5 млрд. дол. [6].

За результатами контрольно-перевірочної роботи Державної фіскальної служби

Рис. 1. Динаміка зовнішньоторговельного балансу України з 2014 року по січень-серпень 2018 року, млн. дол. США

Джерело: складено за даними джерела [4]

Україні обсяги простроченої дебіторської заборгованості від здійснених зовнішньоекономічних операцій з 2016 року до I кварталу 2018 року збільшилися з 2,3 до 3,4 млрд. дол. США, зокрема:

– 1,6 млн. дол. США (0,1%) становить заборгованість, що виникла внаслідок здійснення поставки без оформлення МД типу ІМ-40;

– 1 198,8 млн. дол. США (38,5%) становить заборгованість, що виникла внаслідок ненадходження валютної виручки на територію України в законодавчо встановлені строки під час здійснення експорту;

– 1 915,1 млн. дол. США (61,4%) становить заборгованість, що виникла внаслідок ненадходження товару в законодавчо встановлені строки на територію України під час здійснення імпорту [5].

Негативна тенденція зберігається щодо стану заборгованості за зовнішньоекономічними контрактами, яку декларують безпосередньо суб'єкти господарювання (табл. 1).

Слід відзначити, що в рамках поточного регулювання стану валютного ринку центральним банком запроваджуються відповідні захисні механізми щодо протидії зловживанням з валютними цінностями з метою забезпечення повноти надходження іноземної валюти до країни. Так, Постановою Правління НБУ України «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України» від 13 грудня 2016 року № 410 уповноважені банки не знімають з контролю експортні операції клієнтів на підставі зарахування зустрічних однорідних вимог, які виражені в іноземній валюті 1 групи

Класифікатора іноземних валют та банківських металів/російських рублях (незалежно від суми операції); в інших валютах, якщо загальна сума зобов'язань становить більше 500 000 дол. США. Заборона не поширюється на операції операторів телекомунікацій з оплати міжнародних телекомунікаційних послуг. Правомочність вжиття таких заходів з боку центрального банку підтверджується судовою практикою, яка розглядає їх як тимчасові захисні заходи, які запроваджуються Національним банком України в рамках наданих йому повноважень відповідно до ст. 7-1 Закону України «Про Національний банк України» [7].

З урахуванням негативних тенденцій у сфері розрахунків за зовнішньоекономічними контрактами слід визнати, що наявні сьогодні заборони та обмеження у сфері валютних розрахунків за зовнішньоторговельними угодами не є досить ефективними. Зокрема, заборона на проведення заліку зустрічних вимог у рамках постійних взаємних господарських операцій між резидентами та їх іноземними контрагентами порушує права їх учасників у формуванні власної розрахункової політики, яка виступає вагомим чинником ефективності зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Саме висока волатильність національної валюти змушує їх використовувати захисні для власного бізнесу інші форми розрахунків, зокрема залік зустрічних вимог. У цьому аспекті державне регулювання валютних операцій має стимулювати учасників зовнішньоекономічних угод до забезпечення своєчасного та повного розрахунку з боку

Таблиця 1

Заборгованість за експортно-імпортними, бартерними та іншими зовнішньоекономічними контрактами з порушенням законодавчо встановлених термінів розрахунків

Показник	2015 рік		2016 рік		2017 рік	
	юридичні особи	фізичні особи	юридичні особи	фізичні особи	юридичні особи	фізичні особи
Заборгованість зовнішньоекономічними контрактами, млн. грн.	53 700	20,4	56 400	23,3	56 000	15,7

Джерело: складено за даними джерела [5]

нерезидентів. Припинення зобов'язань за експортно-імпортними операціями шляхом заліку зустрічних вимог має бути економічно не вигідним для його учасників. Вбачається доцільним надання права суб'єктам господарювання здійснювати залік зустрічних вимог зі сплатою певного дисконту від суми заліку на користь держави.

Беручи до уваги, що заборони та обмеження у сфері валютних розрахунків мають на меті попередження зловживання з боку учасників господарських операцій, вважаємо доцільним визначити критерії цих операцій, за якими заборонений залік зустрічних вимог, зокрема між пов'язаними особами, особами, які здійснюють господарські операції з офшорними країнами.

Зауважимо, що з 9 лютого 2019 року в Україні набувають чинності нові правила регулювання валютних операцій відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21 серпня 2018 року № 2473-VII [8]. Метою цього нормативного акта є запровадження валютної лібералізації в країні. Незважаючи на проголошене вільне здійснення валютних операцій на території України, Законом України «Про валюту і валютні операції» передбачено перелік захисних заходів, на вжиття яких має право центральний банк за певних обставин, а саме за наявності обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України:

1) обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті в межах, передбачених нормативно-правовими актами Національного банку України;

2) встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;

3) встановлення особливостей здійснення операцій, пов'язаних з рухом капіталу;

4) запровадження дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій;

5) резервування коштів за валютними операціями;

б) вжиття заходів відповідно до ст. 7-1 Закону України «Про Національний банк України», виключний перелік яких визначається нормативно-правовими актами Національного банку України.

З огляду на дефіцитність зовнішньоторговельного балансу, необхідність погашення боргових зобов'язань в іноземній валюті для України зберігається високий рівень девальваційного тиску на національну валюту. За таких умов дуже вірогідним є збереження Національним банком України наявних сьогоднішніх нормативів та обмежень у сфері валютних розрахунків, зокрема заборони на здійснення заліку зустрічних вимог за зовнішньоекономічними угодами.

Висновки. Для України проблематика застосування заліку зустрічних вимог за зовнішньоекономічними операціями пов'язана з питанням виведення з країни капіталу шляхом неповернення експортної виручки за зовнішньоекономічними контрактами. Залік зустрічних вимог у зовнішньоекономічних операціях впливає на обсяги та структуру фінансових потоків учасників цих операцій, зокрема на обсяги валютних надходжень та витрат.

Для держави з дефіцитним станом зовнішньоторговельного балансу будь-які скорочення обсягів надходжень іноземної валюти виступають додатковим чинником девальваційного тиску на національну валюту.

Сьогодні сфера застосування заліку зустрічних вимог обмежена внутрішньо національними операціями. Заборона державою заліку зустрічних вимог у зовнішньоекономічній сфері є захисним механізмом валютного ринку та однією з форм забезпечення своєчасного й повного повернення валютної виручки за зовнішньоекономічними контрактами, інструментом запобігання незаконного відпливу капіталу. Водночас наявна негативна динаміка заборгованості нерезидентів за зовнішньоекономічними операціями свідчить про недостатню ефективність наявної системи заборон та обмеження у сфері валютних розрахунків.

Враховуючи те, що заборона заліку зустрічних вимог обмежує права суб'єктів